

Kur'ân-ı Kerîm'de **أنى** / **Ennâ** [Zarfı] Semantik ve Gramatik Bir Çalışma

Hâdî b. Abdillâh ŞAMSÂN*

Çevirmenler: Mustafa ŞENTÜRK** Tahreer İRCİ***

Atıf/Cite as: Şemsân, Hâdî b. Abdillâh. "Kur'ân-ı Kerîm'de **أنى** / **Ennâ** [Zarfı] Semantik ve Gramatik Bir Çalışma". çev. Şentürk, Mustafa-İrci, Tahreer. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2022), 300-327.

Öz: Bu çalışma, "**أنى** / **ennâ**" lafzının anlamını ve işlevini açıklamak amacıyla. Çalışmada lügatler ile Tefsîr ve Nahiv kitaplarından yararlanılmış ve aşağıdakileri sonuçlara ulaşılmıştır: 1. Bu kelimenin farklı sözlüklerde üç anlamı vardır. 2. Bu kelime, Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi sekiz yerde geçmekte olup lafzın beş anlamı vardır. Bunlar; "**كيف؟** / **nasıl?**", "**من أين؟** / **nereden?**", "**متى؟** / **ne zaman?**", "**حيث؟** / **nerede?**" ve "**من أيّ وجه؟** / **hangi taraftan?**" anlamlarıdır. Bunlar yakın anlamlardır ancak "**أنى** / **ennâ**" lafzı bunlardan farklıdır. 3. Müfessirler bu lafzı *istifhâm (soru) ismi* veya *mekân zarfı* olarak kabul ederler. 4. Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de *hâl* olarak mahallen mansûb, *zarf* ya da *haber* olarak nasb konumunda i'râb edilir. 5. Nahivcilere göre "**أنى** / **ennâ**", şart ifade eden *mekân zarflarından* kabul edilir ve onun dört anlamı vardır. 6. "**أنى** / **Ennâ**" kelimesi nahivciler tarafından, "**إن** / **in**" *şart zarfı* anlamında kullanılır, sonra(sında) gelen fiil de merfû olur. 7. Nahivcilere göre "**أنى** / **ennâ**" i'râbında iki vecih vardır: a) "**إن** / **İn**" *şart zarfı* anlamını içeren *cezmeden şart ismi*. b) *İstifhâm hemzesi* anlamını içeren *istifhâm ismi*.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsîr, Nahiv, Semantik, Zarf, Ennâ.

* Dr., San'a Üniversitesi, Arapça Sarf ve Nahiv Bölümü Öğretim Üyesi, h.shamsan@su.edu.ye.

** Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, mustafasenturk@trakya.edu.tr, ORCID: www.orcid.org/0000-0002-8310-7609

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Trakya Üniversitesi, SBE, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, tahreer.irci@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9124-1672

The [Adverb] أتى / Annā in Al-Qur'an Al-Kareem A Semantic and Grammatical Study

Abstract: This study aims to explain the meaning and function of the word “أتى / annā”. In this study, dictionaries, Tafsir and Nahiv books were used and the following results were obtained: 1. This word has three meanings in different dictionaries. 2. This word is used in twenty-eight places in Qur’an, and has five meanings. These meanings are “كيف / how?”, “من أين / from where?”, “متى / when?”, “حيث / where?” and “من أيّ وجهٍ؟ / from which way?”. These are close meanings but the word “أتى / annā” is different. 3. Commentators accept this word as a name of interrogative or an adverb of place. 4. In Qur’an, this word is analyzed in terms of grammar (i’rāb) as a state (mahallen mansûb) or as an adverb in predicate position (khabar - nasb). 5. According to the Nahivists, the preposition “أتى / annā” is accepted as one of the adverbs of place expressing a condition and it has four meanings. 6. By Nahivists, the word “أتى / annā” is used in the sense of a conditional preposition of “إن / in” and the following verb becomes marfû’. 7. According to the Nahivists, there are two aspects in the i’rāb of “أتى / annā”: a) “إن / In” conditional noun of jazm, which contains the meaning of the conditional preposition. b) The name of question (istifham), which includes the meaning of istifhām hamza.

Keywords: Qur’an, Tafsīr, Grammer, Semantics, Adverb, Annā.

أتى في القرآن الكريم: دراسة دلالية نحوية

ملخص البحث: هدفت هذه الدراسة إلى بيان معنى لفظ “أتى”، وعمله، من خلال الدراسة المتتبعة في المعجمات، وكتب التفسير، وكتب النحو. وتوصلت الدراسة إلى ما يأتي ١. لهذا اللفظ ثلاثة معانٍ في المعجمات المختلفة. ٢. جاء هذا اللفظ في ثمانية وعشرين موضعاً في كتاب الله عز وجل. وله خمسة معانٍ وهي: كيف، ومن أين، ومتى، وحيث، ومن أي وجه. وهذه المعاني متقاربة، إلا أن لفظ “أتى” مخالف لها. ٣. ينظر المفسرون إلى هذا اللفظ على أنه اسم استفهام، أو ظرف مكان. ٤. يعرب هذا اللفظ في القرآن الكريم في محل نصب على الحال أو في موضع نصب على الظرفية، أو في موضع الخبر. ٥. يعد هذا اللفظ عند النحاة من الظروف الملازمة للظرفية المكانية التي يجازى بها، وله عندهم أربعة معانٍ. ٦. يستعمل لفظ “أتى” عند النحاة استعمال “إن”، الشرطية، والمحفوظ أن الفعل بعدها مرفوع. ٧. ل “أتى”، وجهان من الإعراب عند النحاة: أ. اسم شرط جازم تضمن معنى “إن”، الشرطية. ب. اسم استفهام تضمن معنى همزة الاستفهام.

لكلمات المفتاحية: القرآن، التفسير، النحو، الدلالية، الأداة، أتى.

GİRİŞ

İsim, fiil veya harf formunda gelen bazı Arapça kelimelerin anlamları veya sayılarında gördüğümüz fark, çeşitli kaynakların belirttiği (gibi) belirli durumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bu durumlar arasında, birbirinden çok farklı bölgelerde yayılmış bulunan Arap kabîlelerinin çeşitliliği vardır. O kabîleler dillerine bağlı kalmışlar ve gerek duyulmadığı için dillerini terk etmemişlerdir.

Önceki durumlara ek olarak, bu kabîleler çevrelerinden, özellikle de Arap Yarımadası'nın kuzeyinde ve/ya güneyinde yaşayan kabîlelerden etkilenmişlerdir.

Bu araştırma, çeşitli anlamlara gelen kelimelerden biri olan “ ائى / ennâ ” lafzını ele alacak ve bu lafzı üç ana noktada işlemek üzere düzenlenecektir. Bunlar;

1. [“ ائى / Ennâ'nın ”] Gramatik Tefsîri,
 2. [“ ائى / Ennâ ” Hakkında] Tefsîr Âlimlerinin Görüşleri,
 3. [“ ائى / Ennâ ” Hakkında] Nahivcilerin Görüşleri
- şeklindedir.

1. “ ائى / Ennâ ” Lafzının Gramatik Tefsîri

“ ائى / Ennâ ” lafzı, “ ألف لينة / elif-i leyvine ” ile biten kelimelerden sayılır. Bundan dolayı aynı sözlükte birden fazla yerde bulunduğu, ayrıca ondan kısaca söz edildiği, bazen de ihmâl edildiği için okuyucunun bu lafzı araştırması zor olabilmektedir.

Bu lafzın farklı sözlüklerdeki anlamlarını takip eden okuyucu, kelimenin řu anlamlara geldiğini görecektir: “ متى / Ne zaman? ”, “ كيف / nasıl? ”, “ أين / nerede? ” ve “ من أين / nereden? ”.

Bu lügat lafızlarının anlamlarına çok kısaca değinecek, (ardından) bunların “ ائى / ennâ ” ile ilişkisi hakkında söylenenleri zikredeceğim.

1.1. “ متى / Ne zaman? ”

“ متى / Metâ ”, mana harflerinden (حُرُوفُ الْمَعَانِي) biri olup belirsiz zamanda meydana gelir. Şöyle dersin: “ متى فعلت؟ ومتى تفعل؟ / Ne zaman yaptın, ne zaman yaparsın? ” yani ‘hangi vakitte?’¹ “ متى / Metâ'nın ”, mekân ile ilgili bir soru olduğu söylenmiştir.² İki durumda da ‘cezâ/karşılık/şart lafızlarındandır’ . Şöyle dersin: “ متى تأتني أنك / Bana ne zaman gelirsen ben de sana (o zaman) gelirim ”.

Ezherî (370/980), “ ائى / ennânın ” “ متى / metâ ” anlamına geldiğini belirtmiş,³ delil olarak da “ قُلْنَا ائى هَذَا / ‘Bu ne zaman (başımıza) geldi!’ mi diyorsunuz? ” âyetini⁴ göstermiştir. Onu takip eden lügatçilerden Ezherî'nin bu yaklaşımını sürdürenler olmuştur.⁵

¹ Bkz. Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga* (Kahire: Dâru'l-Masri'a li't-Te'lif, 1967), (منى) 4, 345.

² Bkz. İsmâil b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh* (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1984), (منى) 6, 2556.

³ Bkz. Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga* (ئى) 15,151.

⁴ Âl-i İmrân 3/165.

⁵ Bkz. Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır), (ئى), 15, 438; Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît* (Mısır: Matbaatü'l-Bâbî el-Halebî, 1952), (ئى) 4, 410; Muhammed el-Murtazâ Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (Mısır: Hayriye Matbaası,1306), (ئى), 10, 427.

1.2. “كَيْفَ / Nasıl?”

Durumları sormak anlamında mübhem bir isimdir.⁶ Fîrûzâbâdî (817/1415), Sîbeveyh'in (180/796) “O bir zarftır, ancak onun üzerinde durup hakkında yazı yazmadım.” dediğini nakleder.⁷ Bunu Fîrûzâbâdî ve Zebîdî (1205/1791) nakletmiş ancak Sîrâfî (385/995) ve Ahfeş [el-Evsat] (215/830 [?]) bu görüşü reddederek, “كَيْفَ / *keyfe*’ isimdir, zarf değildir” demişlerdir. İbn Mâlik (672/1274) bu görüşü benimsemiş ve şöyle demiştir: “Hiç kimse ‘كَيْفَ / *keyfe*’nin’ zarf olduğunu söylememiştir, çünkü o ne mekân ne de zaman ifade etmektedir. ‘كَيْفَ / *Keyfe*’ genel durumlar hakkında bir soru olduğu için, ‘عَلَى أَيِّ حَالٍ / *hangi durumda?*’ sözünü zarf olarak açıklıyor. Zira câr-mecrûrun tevîlinde kendisine mecâz anlamı verilen bir zarf ismi gelir.”⁸

“أَتَى / *Ennâ*”, “كَيْفَ / *keyfe*” anlamına gelir. Ezherî, bunu söylemiş ve “قُلْتُمْ أَتَى هَذَا” âyetine “قُلْتُمْ كَيْفَ هَذَا” / ‘Bu ‘nasil’ (başımıza) geldi!’ mi diyorsunuz?’ şeklinde yaptığı tevîli sözüne delil getirmiştir.⁹ Bu görüş el-Leys’e (187/803 [?]) nisbet edilmiştir, ancak ben bu görüşü *Kitâbü’l-‘Ayn*’da tespit edememiş bulunmaktayım.

Cevherî (400/1009’dan önce), küçültme sîgasıyla bu manayı zikretmiş,¹⁰ İbn Manzûr da (711/1311) onu takip etmiştir.¹¹ “أَتَى لَكَ أَنْ تَفْتَحَ الْحِصْنَ؟” / *Kaleyi ‘nasil’ fethedeceksin?*” yani ‘bunu nasıl yapacaksın?’ sözleri buna bir örnektir. (Bu iki dilci) hem bu manaya hem de sonraki manaya *Alkame*’nin (3/625)¹² sözünü delil olarak getirirler:

وَمُطِعْمُ الْغَنَمِ يَوْمَ الْغَنَمِ مُطِعْمُهُ أَتَى تَوَجَّهَ وَالْمَحْرُومُ مَحْرُومٌ

‘Nereye’ yönelirse yönelsin; mahrûm yine mahrûmdur (rızkı elde edemez),

(Kısmeti olan ve) Rızka erişecek olan yine erişir.

“أَتَى تَوَجَّهَ” / *Ennâ teveccehe*” yani ‘nasil yönelirse’ demek istiyor.¹³

⁶ Bkz. Ebu’l-Hüseyn b. Ahmed İbn Fâris, *Mücmeli’l-Lüga* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1986), (كَيْفَ) 3, 775; Cevherî, *es-Sihâh* (كَيْفَ) 4, 1425; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (كَيْفَ) 9, 312.

⁷ Bkz. el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhît* (كَيْفَ) 1, 200.

⁸ Zebîdî, *Tâcü’l-‘Arûs* (كَيْفَ) 6, 343.

⁹ Bkz. Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüga* (أَتَى) 15, 551-552.

¹⁰ Bkz. Cevherî, *es-Sihâh* (أَتَى) 36, 2545.

¹¹ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (أَتَى) 15, 437-438.

¹² *Alkame* b. Abede, *Dîvân: Şerhu ve Ta’lik Saîd Nüseyb Mekârim* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1996), 56.

¹³ Bkz. Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüga* (أَتَى) 15, 552; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (أَتَى) 15, 438.

1.3. “أين؟ / Nerede?”

Kendisine harf-i cerlerin dâhil olabilmesi deliliyle, *mekânın* sorulduğu bir isimdir. Şöyle dersin: “أين زيد؟ / *Zeyd nerede?*”¹⁴

“ائى / *Ennâ*” lafzı, farklı sözlüklerde “أين؟ / *nerede?*” ve “من أين؟ / *nereden?*” anlamında gelmiştir. (Bu) İki mana arasında bazılarının da işaret ettiği (gibi) basit bir fark vardır.

Ezherî, “من أين؟ / *nereden?*” anlamını el-Leys'e nispet eder, ancak “Ben bu anlamı *Kitâbü'l-'Ayn*'da tespit edemedim” der. Ezherî, (ayrıca) şu değerlendirmeyi yapar: “وَأَيُّ لَهُمُ التَّنَافُسُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ / *(dünyaya) bu kadar uzak bir yerden (îmâna) kavuşmak 'ne(reden)' mümkün!*”¹⁵ buyurmuştur. Yani diyor ki, ‘bu, onlara nereden gelecek!’ Şâir (Kümeýt) bunu te’kiden iki lafzı da birleştirmiş ve şöyle söylemiştir:

أَيُّ وَمِنْ أَيِّنَ أَبْكَ الطَّرْبُ

*Sevinç sana 'nereden' ve 'nereden' dönecek!*¹⁶

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “أَوْلَمَّا أَصَبْتُمْ مُصِيبَةً قَدْ أَصَبْتُمْ مَثَلَيْهَا فَلَنْتُمْ أَيْ هَذَا / *Düşmanınıza iki mislini uğrattığınız musibet sizin başınıza gelince 'bu nereden geldi?' mi diyorsunuz!*”¹⁷ Âyetteki ifade ‘ائى / *ennâ*'nın iki anlamını da taşıyor: ‘فَلَنْتُمْ مِنْ أَيْنَ هَذَا؟ / *'Bu nereden (geldi)?' dediniz*’. (Yine) ‘فَلَنْتُمْ كَيْفَ هَذَا؟ / *'Bu nasıl (oldu)?' dediniz*’ anlamına gelir.

(Aynı şekilde) ‘أَيُّ مَرْيَمُ أَيْ لَكَ هَذَا؟ / *'Ey Meryem, bu sana 'nereden' (geldi)?'*”¹⁸ âyetindeki ifade de iki manayı muhtemeldir, yani ‘مِنْ أَيْنَ لَكَ هَذَا؟ / *bu sana 'nereden' (geldi)?' demektir.*”¹⁹

Ezherî'nin bu anlam üzerinde durması ve bunun için deliller toplaması burada dikkat çeken bir husûstur. Kendisinden sonra gelenler de bu konuda onu takip ettiler. Bu da (söz konusu) bu anlamın, “ائى / *ennâ*” lafzının en çok kullanılan ve en yaygın anlamı olduğunu düşündürmektedir.

(ائى / *Ennâ*'nın) harf-i cersiz “أين؟ / *nerede?*” anlamına gelince, lafzın bazı lügatçıların işaret etmiş olduğu önceki anlamın yanısıra başka bir anlamı daha vardır. Ezherî bu konuda “ائى / *ennâ*’, ‘أين؟ / *nerede?*’ anlamına gelir, ancak onda çeşitli

¹⁴ Bkz. İbn Fâris, *Mücmelü'l-Lüga* (أين) 1, 108; Cevherî, *es-Sihâh* (أين) 5, 2086; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (كيف) 9, 312.

¹⁵ Sebe' 34/52.

¹⁶ el-Kümeýt b. Zeyd, (Necef: Nu'mân Matbaası, 1969), Râfiî, Muhammed Mahmûd, *Şerhu'l-Hâşimiyyât* (Mısır: Şirketü't-Temâdüni's-Sanâi' Matbaası, 2. Basım, 1912), 56.

¹⁷ Âl-i İmrân 3/165.

¹⁸ Âl-i İmrân 3/37.

¹⁹ Bkz. Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga* (ائى) 5, 551-552; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (ائى) 15, 348-437.

yönlere kinâye söz konusu olup mana “مِنْ أَيِّ وَجْهِ؟ / *hangi yönden?*” şeklinde te’vîl edilir.” değerlendirmesini yapar.²⁰

İbn Manzûr, İbnü’l-Enbârî’den (328/940) naklen bazılarının “أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا / *Biz bol su indirdik*” âyetini²¹ okuyup “مِنْ أَيِّ وَجْهِ؟ / *hangi yönden?*” şeklinde te’vîl ettiklerini söyler ve şu şiiri okur:

أَتَى وَمِنْ أَيْنَ آبَكَ الطَّرْبُ

*Sevinç sana ‘nereden’ geldi?*²²

Ancak İbnü’l-Enbârî’nin bahsettiği bu okuma bireysel bir okumadır. Bilinen okuma ise yedi, on ve dördüncü kırâatlerde şâz olup “أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ” şeklindedir. “أَتَى / *Ennâ*” lafzı iki kelimedendir oluşur, bunlar (أَنْ / *inne ve kardeşlerinden olan*) “أَنْ / *enne-i nâsiha*” ile zâtî yüce olanın -ki ondan maksat Allah’tır (cc)- zamiridir; yoksa buradaki harf-i leyyin ile biten “أَتَى / *ennâ*” değildir.

Semîn el-Halebî (756/1355) şöyle der: “Hüseyin b. Ali’nin (61/680) fetha ve imâle ile ‘أَتَى / *ennâ*’ şeklindeki kırâati, “كَيْفَ / *nasıl?*” anlamına gelir. Onda da taaccüb/ünlem anlamı söz konusu olup buna göre lafız tek bir kelimedir, diğer görüşlere göre ise iki kelimedir.”²³

Bunlar, lügat âlimlerinin “أَتَى / *ennâ*” lafzı için sözlüklerinde zikrettikleri lügat anlamlarıdır. Onlar bu lafzın bir *cezâ/şart* (kendisiyle karşılık verilen) *zarfı* olduğunu belirtmişlerdir. Şu sözlerinde olduğu gibi: “أَتَى تَأْتِي أَيْتَكَ / *Bana nereden gelirsen ben de sana (oradan) gelirim*”. Anlamı, “مِنْ أَيِّ جِهَةٍ تَأْتِي أَيْتَكَ / *Bana ‘hangi yönden’ gelirsen ben de sana (o yönden) gelirim*” demektir.²⁴

2. [“أَتَى / *Ennâ*”] Lafzın(ın) Manası Hakkında Tefsîr Âlimlerinin Görüşleri

“أَتَى / *Ennâ*” lafzı, Kur’ân-ı Kerîm’de Bakara Sûresi ile başlayıp Fecr Sûresi ile biten yirmi sekiz yerde geçmektedir.²⁵ Müfessirler, tefsîrdeki âdetleri üzere, bu lafzın

²⁰ Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüga* (أَتَى) 15, 552.

²¹ Abese 80/25.

²² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (أَتَى) 15, 438; Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs* (أَتَى) 10, 428.

²³ Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf b. Muhammed Semîn el-Halebî, ed-Dürü’l-Masûn, (Beyrut: 1994), 6,481.

²⁴ Bkz Cevherî, *es-Sihâh* (أَنَا) 6, 2545; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (أَتَى) 15, 438; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhît* (أَتَى) 4, 410; Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs* (أَتَى) 10, 427.

²⁵ “أَتَى / *Ennâ*’nın” Kur’ân-ı Kerîm’de Geçtiği Yerler:

A) Fiilin Ardından Gelen Yerler:

1. Bakara 2/223 (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فَاتُوا خَزَائِكُمْ أَيُّ شَيْئًا).
2. Bakara 2/247 (قَالُوا أَيُّ يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ).
3. Bakara 2/259 (قَالَ أَيُّ يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ يُعَذِّبُ مَوْتِيهَا).
4. Âl-i İmrân 3/40 (قَالَ رَبِّ أَيُّ يَكُونُ لِي غَلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ).
5. Âl-i İmrân 3/47 (قَالَتْ رَبِّ أَيُّ يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ).

ilk defa geçtiği Bakara Sûresi 123. âyette manası üzerinde uzun uzun durmuşlar ve bağlamın gerektirdiği ihtiyaç kadarı dışında (değerlendirmelerini) başka yerlerde tekrarlamamışlardır.

2.1. Lafzın Türünün Belirlenmesi

Müfessirler, çeşitli âyetlerde geçtiğinde “ اَنَّى / ennâ ” lafzından söz etmişlerdir. (Ancak) Çoğunun bu hususta ortaya koyduğu görüşlerinden anlaşılan o ki, lafzın türünü belirlemeye yönelmemişlerdir. Bunu açıklamamış olsalar da, onlara göre bu lafzın iki vechi olduğu sözlerinden anlaşılmaktadır.²⁶

6. Mâide 5/75	(أَنْظُرْ كَيْفَ نَبَّيْنَا لَهُمُ الْآيَاتِ ثُمَّ أَنْظُرْ أَنَّى يُؤْفَكُونَ).
7. En'âm 6/ 95	(لَكُمْ اللَّهُ فَاتَى يُؤْفَكُونَ).
8. En'âm 6/101	(أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةً وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ).
9. Tevbe 9/30	(فَاتْلُهُمْ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ).
10.Yûnus 10/32	(فَمَآذَا نَعْبُدُ الْحَقِّ إِلَّا الصَّلَاةَ فَآتَى تُصْرَفُونَ).
11.Yûnus 10/ 32	(قَالَ اللَّهُ يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَآتَى تُؤْفَكُونَ).
12. Meryem 19/8	(قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي غَافِرًا).
13. Meryem 19/20	(قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ).
14. Mü'minûn 23/ 89	(سَيَقُولُونَ لَئِنَّا لَأَنَّى فَآتَى تُصْرَفُونَ).
15. Ankebût 29/ 61	(وَسَحَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لِيَقُولَنَّ اللَّهُ فَآتَى يُؤْفَكُونَ).
16. Fâtr 35/3	(لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَآتَى تُؤْفَكُونَ).
17. Yâsîn 36/66	(فَاسْتَبِقُوا الصِّرَاطَ فَآتَى يُبْصِرُونَ).
18. Zümer 39/6	(ذَلِكَمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَآتَى تُصْرَفُونَ).
19. Ğâfir 40/62	(لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَآتَى تُؤْفَكُونَ).
20. Ğâfir 40/69	(أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ أَنَّى يُصْرَفُونَ).
21. Zuhurf 43/87	(وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولَنَّ اللَّهُ فَآتَى يُؤْفَكُونَ).
22. Münâfikûn 63/4	(هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرُوهُمْ فَآتَاهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ).

B) Câr-Mecrûr Ardından Gelen Yerler:

1. Âl-i İmrân 3/37	(قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ).
2. Sebe 34/52	(وَقَالُوا أَمَّا بِهِ وَأَنَّى لَهُمُ التَّنَاطُشُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ).
3. Duhân 44/13	(أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ).
4. Muhammed 47/18	(فَقَدْ جَاءَ أَسْرَاطُهُمْ فَآتَى لَهُمْ إِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرُهُمْ).
5. Feccr 89/23	(يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى).

C) İsmîn Ardından Gelen Yerler:

1. Âl-i İmrân 3/165	(أُولَئِكَ أَصَابَتْكُمُ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِنْهَا فَلْيَمْسِكُوا بِهَا).

²⁶ Bkz. Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzû'l-Kur'ân* (Mısır: Mektebetü'l-Hancı), 1, 91; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru't-Türâs, 1973), 525; Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî *Câmi'u'l-Beyân* (Mısır: Bulak, 2, 5-7; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb,1988), 1, 311; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd Begavî, *Me'âlimü't-Tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife,1987), 1, 1991; Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife), 1, 48; Tabersî, *Mecmau'l-Beyân* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât), 2, 214; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs), 2, 901; Ebu'l-Fidâ İsmâil İbn Kesîr, *Muhtasarü İbn Kesîr* (Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm,1981) 1, 197-279; Muhammed b. Alî b. Muhammed Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), 1, 252.

Birincisi: O bir *istifhâm* ismidir. Müfessirler bu görüş üzerinde hemen hemen ittifak etmişlerdir. Taberî (310/923) ve Begavî'nin (516/1122) bu lafzın bir *istifhâm harfi* olduğu yönündeki söylediklerine gelince, onların görüşleri mecâza hamledilmiştir.

İkincisi: O bir *mekân zarfıdır*. Üzerinde ittifak olmasa da, bu görüş önceki görüşe göre daha sağlamdır. Taberî, Tabersî (548/1154) ve Kurtubî (671/1273) bu görüşü onaylamışlar, Nehhâs da (338/950) bu düşünceyi benimsemiş ancak zarfın türünü belirlememiştir.

Tabersî'nin onun *zaman zarflarından* olduğunu belirtmesine gelince, onun bu değerlendirmesi seleflerinin görüşlerini gözden geçirdiğinde gelmiştir. Çünkü onun dil ehlinde “أنى / *ennâ*”, “متى / *ne zaman?*” anlamına gelir” diyenleri hatalı bulduğunu görmekteyiz. Bu da onun “أنى / *ennânın*” *zaman zarfı* olduğu görüşünü benimsediği anlamına gelir.

2.2. Müfessirlere Göre [“أنى / *Ennâ*”] Lafzın(ın) Anlamı

Müfessirler bu lafzın anlamı konusunda ihtilâfa düşmüşler ve aynı yolu izlememişlerdir. Bilakis kitaplarında verdikleri manalar farklıdır. Fakat bu manalar birbirini dışlayacak kadar birbirinden uzak değildir. Bu görüşleri aşağıdaki anlamlarda sınırlandırmak mümkündür:²⁷

2.2.1. “كيف / *Nasıl?*”

Bu anlam, “أنى / *ennânın*” tefsîr âlimlerince neredeyse ittifakla kabul edilendir. Diğer anlamlardan önce gelir ve Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği yerlerde “أنى / *ennâya*” çoğunlukla bu (كيف / *nasıl?*) anlamı verilir. “...فألأوا خزئكم أنى شئتم... / ...Tarlanıza 'nasıl' isterseniz (öyle) yaklaşın...” âyetinin²⁸ tefsîrinde de çoğunlukla bu anlam zikredilir.

Bir de şöyle düşünenler vardır: “أنى / *Ennâ*”, bir şeyin bulunduğu yerdeki durumuna benzemesi sebebiyle mecâz olarak “كيف / *nasıl?*” anlamında çokça kullanılmıştır, çünkü “كيف / *keyfe*” belirsiz durum için bir (*istifhâm*) isim(i)dir.²⁹ Aslında bu, sözlükbilimcilerin söylediklerine yakın bir anlam olmasına rağmen, incelediğim tefsîr kitaplarında mütekaddiminden bu anlama işaret eden kimseye rastlamadım.

²⁷ Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1, 91-174; İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, 525; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 2, 5-7; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, 1, 199-288; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1, 181-187; Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, 2, 214-216; Abdullah b. el-Hüseyn Ukberî, *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'ân* (Mısır: İsâ el-Bâbî el-Halebî Matbaası, 1976), 1, 178-197; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2, 901-1313; İbn Kesîr, *Muhtasarü İbn Kesîr*, 1, 197-279; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1, 252.

²⁸ Bakara 2/223.

²⁹ Muhammed b. et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr), 2, 371.

2.2.2. “من أين؟ / Nereden?”

Bu anlam, müfessirlerin “ائى / ennânın” “كئف / nasıldan” sonra bahsettikleri ikinci anlamıdır. İbn Kuteybe (276/889), “‘كئف / nasıl?’ ve ‘من أين؟ / nereden?’, birinin diğeri açıklaması câiz olan yakın iki anlamdır” der ve Kümeýt’in (126/744) şöyle söylediğini nakleder:

ائى ومن أين أبك الطربُ من حيث لا صبوة ولا ريبُ

Bu sevinç sana ‘nasıl’ ve ‘nereden’ geldi?

Ne gençlik ne de sebep yokken.

Beyitteki “ائى / ennâ” lafzı, (hem “كئف / nasıl?” hem de “من أين؟ / nereden?” olmak üzere) iki anlama da gelir.³⁰

Ancak Tabersî şöyle diyerek bu delillendirmeyi reddeder: “Bu beyitte onlara bir delil yoktur. Çünkü iki kelimenin farklılığından dolayı (tekrâren) gelmesi mümkündür. Nitekim (Araplar) şöyle derler: ‘متى كان هذا؟ / Bu ne zaman oldu?’ ve ‘أي وقت كان؟ / hangi vakitte oldu?’.”³¹

Ebû Ubeyde (209/824), *Mecâzü'l-Kur'ân*'da³² “قال يا مريم ائى لك هذا” / ‘Ey Meryem, bu sana ‘nereden’ (geldi)?’³³ âyetini tefsîr ederken, Kümeýt’in geçmiş ifadesine atıfta bulunarak bu anlamı vermiştir.

Kurtubî de “قال يا مريم ائى لك هذا” / ‘Ey Meryem, bu sana nereden (geldi)?’ âyetini tefsîr ederken bu manayı zikretmiş, sonra bu anlamı yorumlayarak şunları söylemiştir: “Ebû Ubeyde bunu söyledi. Nehhâs da şöyle dedi: ‘Burada bir hafife alma durumu söz konusudur; ‘من أين؟ / nereden?’ sorusu, *mekânlar* hakkında bir sorudur, ‘ائى / ennâ’ ise *yollar* ve *yönler* hakkında bir sorudur. Bu durumda mana ‘من أي المذاهب؟ / hangi yollardan?’, ‘ومن أي الجهات لك هذا؟’ / *bu sana hangi yönlerden (geldi)?* şeklinde olur. Kümeýt, aralarında ayırım yaparak şöyle söylemiştir: ‘ائى ومن أين أبك الطربُ’ / *Bu sevinç sana ‘nasıl’ ve ‘nereden’ (geldi)?*”³⁴

Burada müfessirlerin Kümeýt’in şiirinin yorumunda ihtilâfa düştükleri anlaşılmaktadır. İbn Kuteybe iki anlam arasında ayırım yaparak, beyitteki “ائى / ennâya” “كئف / nasıl” anlamını verir. Tabersî ise iki kelime farklı olsa bile beyitteki anlamın bir olduğu görüşündedir. Ancak Nehhâs’a atfedilen sözün üçüncü bir

³⁰ İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, 252.

³¹ Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, 2, 216.

³² Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1, 91; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, 1, 97; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2, 1313-1314.

³³ Âl-i İmrân 3/37.

³⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2, 1313-1314.

anlama geldiğini, yani (müfessirlerin) her birinin beyti kendi görüşüne göre yorumladığını görüyoruz.

Kurtubî'nin Nehhâs'a attığı görüş ona ait olmayıp aslında İbn Keysân'ın (320/932 [?]) görüşüdür. Ayrıca Nehhâs bu görüşü bu sîga ile bildirmemiş ve Kurtubî'nin bahsettiği bir hafife alma durumuna dikkat çekmemiştir.

Nehhâs, “أَتَى لَهُمُ الذِّكْرُى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُّبِينٌ” *kendilerine apaçık bir elçi geldiği halde onlar ‘nereden’ bundan ibret alacaklar!*” âyetinin³⁵ i'râbını şöyle diyerek yaparken bu anlamı zikretmiştir: “Ebu'l-Hasen İbn Keysân şöyle demiştir: “‘أتَى / ennâ’, ‘أَيْنَ / nerede?’ ve ‘كَيْفَ / nasıl?’ anlamını taşır yani ‘مِنْ أَيِّ الْمَذَاهِبِ?’ / *hangi yollardan?’ ve ‘عَلَى أَيِّ?’ / hangi hal üzere?’ anlamına gelir. “عَى مَرْيَمَ أَتَى لَكِ هَذَا” / ‘Ey Meryem, bu sana nereden (geldi)?’ âyeti de böyledir yani ‘مِنْ أَيِّ الْمَذَاهِبِ?’ / *hangi yollardan?’ ve ‘عَى أَيِّ حَالٍ?’ / hangi hal üzere?’ demektir.”*³⁶*

Bazı müfessirlerin, bu anlam(ı) dolayısıyla “أَيْنَ / nerede?” sorusunu, iki mana birbirinden farkı olsa da bazen harfi cer ile “مِنْ أَيْنَ? / nereden?” şeklinde bazen de harfi cersiz “أَيْنَ / nerede?” şeklinde zikrettikleri anlaşılmaktadır.

Öyleyse harfi cersiz “أَيْنَ / nerede?” şeklindeki soru ile yerler sorulur. Meselâ “Sa’d nerede?” dediğin zaman sadece onun yerini sormuş olursun.³⁷

“مِنْ أَيْنَ? / Nereden?” sorusu birinci anlamdan daha fazladır ki, o hem yeri hem de hedefin başlangıcını gösteren yeri sormaktır.

2.2.3. “مَتَى / Ne zaman?”

Bu manayı Taberî “...فَاتُوا حَرْبَكُمْ أَتَى شَيْئٌ... / ...Tarlanıza ‘ne zaman’ isterseniz (o zaman) yaklaşın...” âyetini³⁸ tefsîr ederken zikretmiştir.³⁹ Tabersî⁴⁰ ve Ukberî (616/1219)⁴¹ onu takip etmiş, Şevkânî de “أَتَى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ نَعْدَ مَوْتِهَا” / ‘Allah, bunları öldükten sonra ‘ne zaman’ diriltecek!’” âyetini⁴² tefsîr ederken bu manayı belirtmiştir.⁴³

³⁵ Duhân 44/13.

³⁶ Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 4, 127.

³⁷ Bkz. İbn Fâris, *Mücmelü'l-Lüga* (أَيْنَ) 1, 108; Cevherî, *es-Sihâh* (أَيْنَ) 5, 2086.

³⁸ Bakara 2/223.

³⁹ Bkz. Taberî, *Câmi`u'l-Beyân*, 2, 233.

⁴⁰ Bkz. Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, 2, 214.

⁴¹ Bkz. Ukberî, *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*, 1, 187-208.

⁴² Bakara 2/259.

⁴³ Bkz. Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1, 308.

2.2.4. “*مِنْ حَيْثُ* / *حَيْثُ* / Nerede/n?”

Bu iki anlamı Taberî⁴⁴ zikretmiş ve onları *mechûle* nispet etmiştir. Begavî,⁴⁵ harf-i çersiz olarak “*حَيْثُ* / *nerede?*” şeklindeki birinci anlamda onun izinden gitmiştir. Bu iki anlam arasında basit bir fark vardır. “*حَيْثُ* / *Haysü*” sadece *yeri* belirtir, “*مِنْ حَيْثُ* / *min haysü*”, ise *yerin başlangıcını* gösterir.

2.2.5. “*مِنْ أَيِّ وَجْهِ* / Hangi Yönden?”

Bu anlamı bazı müfessirler “...فَأْتُوا حَزَنُكُمْ أَيْ شَيْئُكُمْ... / ...Tarlanıza ‘hangi yönden’ isterseniz (*oradan’ yaklaşım...*)” âyetini tefsîr ederlerken belirtmişlerdir. Begavî, Tabersî ve Şevkânî’nin (1250/1834) geçerken bu anlama işaret ettiklerini; ancak Taberî, Kurtubî ve Ebu Hayyân’ın (745/1354) bu konuyu ayrıntılı olarak ele aldıklarını görürüz.

Taberî’ye gelince o, “*أَتَى* / *ennânın*” manası hakkında tevîl ehlinin görüş ayrılıklarına temas eder, sonra bir grup görüşü zikreder ve fakat onları hiç kimseye nispet etmez, daha sonra da şöyle der: “Bu konuda bize göre âyetteki ‘*أَتَى شَيْئُكُمْ* / *ennâ şî’tüm*’ ifadesinin ‘*مِنْ أَيِّ وَجْهِ شَيْئُكُمْ* / *hangi yönden isterseniz*’ anlamına geldiğini söyleyenin görüşü doğrudur. İşte Arabin sözünde ‘*أَتَى* / *ennâ*’ eğer Arap konuşmaya onunla başlarsa, bu onun *yönler* ve *yollar* hakkında soru sorduğunu gösterir. Sanki bir kimse birine ‘*مِنْ أَيِّ الْمَالِ* / *bu mal sana nereden geldi?*’ dediğinde “*مِنْ أَيِّ الْوَجْهِ* / *sana hangi yönlerden geldi?*” demek istiyordur. Bu nedenle muhatabın şöyle cevap vermesi gerekir: ‘*مِنْ كَذَا وَكَذَا* / *Şu/ra/ndan şu/ra/ndan*’. Nitekim Allah Teâlâ, Zekeriyâ’yı anlatırken, onun Meryem’e ‘*أَتَى لَكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ* / *bu sana nereden (geldi)? O, Allah katındandır*’⁴⁶ şeklinde sorduğunu haber vermektedir.”⁴⁷

Kurtubî’ye gelince, bu anlamın nisbeti konusunda en çok tahdîdi o yapmıştır. Zira onun şöyle dediğini görürüz: “Sahabe, Tâbiîn ve fetvâ imamlarının çoğunluğuna göre, ‘*أَتَى شَيْئُكُمْ* / *ennâ şî’tüm*’ ifadesinin anlamı ‘*مِنْ أَيِّ وَجْهِ شَيْئُكُمْ* / *hangi yönden isterseniz*’ demektir.”⁴⁸

Müfessirlerin verdiği anlamlar bunlardır. Bu anlamlardan dolayı akıllara bazı sorular gelmektedir: Müfessirler bu lafzın manasında neden ihtilâf etmişlerdir? Görüşleri neden farklılık arz etmiştir? Eğer “*أَتَى* / *ennâ*” lafzı, (aktarılan) önceki anlamlara gelmekteyse ve bunlar Kur’ân-ı Kerîm’de geçen anlamlar ise, bu kelimenin ne faydası var? Ve bu kelimenin bize getirdiği yeni(lik) nedir? Zira onu bu anlamlar

⁴⁴ Bkz. Taberî, *Câmi’u'l-Beyân*, 2, 232- 233.

⁴⁵ Bkz. Begavî, *Me’âlimü't-Tenzîl*, 1, 99.

⁴⁶ Âl-i İmrân 3/37.

⁴⁷ Taberî, *Câmi’u'l-Beyân*, 2, 236.

⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmî'l-Kur’ân*, 2, 901; Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît* (Beirut: Dâru İhyâi-t Tûrâsil-Arabî, 2. Basım, 1990), 1, 171.

yani “*كَيْفٌ / nasıl?*”, “*أَيْنَ / nerede?*”, “*مَتَى / ne zaman?*”, ve “*حَيْثُ / nerede?*” ile sınırlamak mümkündür.

Müfessirler bu husûsu ihmal etmemişlerdir. Taberî sözlerini şöyle sürdürmüştür: “*أَتَى / ennânın*’ ‘*أَيْنَ / nerede?*’ ve ‘*كَيْفٌ / nasıl?*’ ile yakın anlamda olup bu nedenle mânâları örtüşür. O sebeple ‘*أَتَى / ennâ*’ hem dinleyenler hem de yorumlayanlar için sorun teşkil etmiştir. Öyle ki, ona kimisi ‘*أَيْنَ / nerede?*’ kimisi de ‘*كَيْفٌ / nasıl?*’ diğer bazıları da ‘*مَتَى / ne zaman?*’ anlamını vermişlerdir. Halbuki o, bütün bu anlamlardan farklıdır, onlar da bundan farklıdır.”⁴⁹

“*أَتَى / ennânın*”; “*كَيْفٌ / nasıl?*”, “*أَيْنَ / nerede?*” ve “*مَتَى / ne zaman?*” ile farkı, her bir lafzın dilsel kullanımı açısından. Bazı müfessirler bu konuya işaret etmişler ve böylece Taberî’nin “*أَتَى / ennânın*”; “*كَيْفٌ / nasıl?*”, “*أَيْنَ / nerede?*” ve “*مَتَى / ne zaman?*” dan farklı onların da bundan farklı olduğunu belirttikten sonra görüşüne şu şekilde açıklık getirmiştir: “*أَيْنَ / Nerede?*”, sadece *mekân* ve *mahaller* için kullanılan bir *istifhâm harfidir*. Bu harflerin anlamlarındaki farklılık, onlara verilen cevaplardaki farklılıktan anlaşılmaktadır.

Görmüyor musun biri diğerine ‘malın nerede?’ diyerek sormuş olsa, o da ‘falan yerde’ der. Ona, ‘Kardeşin nerede?’ dese cevap şöyle olurdu: ‘filan kasabada veya filanca yerde. Yani bulunduğu *yer* sorulduğunda o yer hakkında haber vererek cevap verirdi ki, ‘*أَيْنَ / nerede?*’ sorusunun *yer/mahal* hakkında soru olduğu bilinir.

Biri diğerine ‘*كيف أنت؟ / Nasılsın?*’ demiş olsa, ‘*صالح أو بخير / İyiyim, hayırdayım ve/ya âfiyetteyim*’ der ve içinde bulunduğu durumu ona haber verir. O takdirde de ‘*كَيْفٌ / nasıl?*’ sorusunun, sorulan kişinin *durumuyla* ilgili bir soru olduğunu bilir.

Ve ona, ‘*أَتَى يُحْيِي اللَّهُ هَذَا الْمَيِّتَ؟ / Allah bu ölüyü nereden diriltecek?*’ deseydi, cevap şöyle olacaktı: ‘*فalan yönden / من وجه كذا*’. Böylece bu ifade sözel olarak Allah Teâlâ’nın onu ölümünden sonra gerçekten dirilteceğini belirttiği şu âyetteki duruma benzer: ‘*أَتَى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا / Allah, bunları öldükten sonra nereden diriltecek!*’⁵⁰

Şâirler şiirlerinde bu ayrımı yapmışlardır. Bu yüzden Kümeýt b. Zeyd şöyle söyledi:

تَذَكَّرَ مِنْ أَتَى وَمِنْ أَيْنَ شَرُّهُ يُؤَامِرُ نَفْسِيهِ كَذِي الْهَجْمَةِ الْأَيْلِ

Devenin su içmesi ‘nasıl’ ve ‘nereden’, hatırla!

Sürü sahibi (maharetli bir çoban) gibi kendi kendini muhakeme eder.

Yine şöyle der:

⁴⁹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 2, 236.

⁵⁰ Bakara 2/259.

أَنَّى وَمِنْ أَيْنَ أَبَكَ الطَّرْبُ مِنْ حَيْثُ لَا صَبَوَةٌ وَلَا رَيْبُ

Bu sevinç sana 'nasıl' ve 'nereden' geldi?

*Ne gençlik ne de sebep yokken.*⁵¹

Burada “*أَنَّى* / *ennâ*” yön, “*أَيْنَ* / *eyne*?” ise yer hakkında sormak için gelmiştir. Şâir sanki şöyle demiştir: ‘Bu sevinç sana ‘hangi yönden’ ve ‘nereden’ geldi?’⁵²

Begavî⁵³, Kurtubî⁵⁴ ve Şevkânî⁵⁵ bu görüştedirler, ancak Kurtubî ve Şevkânî “*أَنَّى* / *ennânın*” dilde “*كَيْفَ* / *nasıl*?”, “*أَيْنَ* / *nerede*?” ve “*مَتَى* / *ne zaman*?” anlamlarından daha genel olduğunu belirtmişlerdir.

Ebû Hayyân görüşünü şu şekilde beyân etmiştir: “*أَنَّى* / *Ennâ*” sadece yönleri olan bir konuda sormak ve haber vermek için gelir ve dilde “*كَيْفَ* / *nasıl*?”, “*مِنْ أَيْنَ* / *nereden*?” ve “*مِنْ مَتَى* / *ne zamandan*?” lafızlarından daha geneldir; Arapça kullanımı böyledir.”⁵⁶

Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli yerlerinde “*أَنَّى* / *ennânın*” anlamını takip eden okuyucu, Taberî'nin üzerinde durduğu ve desteklediği son anlamın “*مِنْ أَيْنَ وَجِهٍ* / *hangi yönden*?” manası olduğunu görecektir. Ancak “*أَنَّى* / *ennânın*” anlamını açıklamada incelik aranırsa onun anlamını geçtiği tüm yerler için genellemek doğru olmayabilir. Fakat bu anlam, Allah'ın “...فَأْتُوا حَزَنَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ... / ...tarlanıza ‘hangi yönden’ isterseniz (oradan) yaklaşın...” âyeti dışında tam olarak neredeyse geçerli değildir. Çünkü bu anlam, selef ve halefin⁵⁷ ittifak ettikleri bir şer'î hükümlerle ilgili olup bu âyetin tek yorumudur, onun dışındakiler ise yorum (bile) değildir.⁵⁸

2.3. [Müfessirlere Göre] “*أَنَّى* / *Ennâ*’nın” İ'râbı

Kur'ân-ı Kerîm'in (i'râbı üzerine çalışan) nahivcilerine göre “*أَنَّى* / *ennânın*” i'râbının izini sürdüm ve onların bu lafzın zikredildiği yerlerde yaptıkları i'râbın aşağıdakilerin dışına çıkmadığını gördüm:

1. Bu lafız *hâl üzere nasb* mahallindedir. Çoğunlukla yapılan i'râb budur, özellikle de “*أَنَّى* / *ennâ*” “*كَيْفَ* / *nasıl*?” manasında olunca.⁵⁹

⁵¹ Kümeyt, *Şi'ruhû*, 2, 79.

⁵² Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 2, 236.

⁵³ Bkz. Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, 1, 297.

⁵⁴ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2, 901.

⁵⁵ Bkz. Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1, 252.

⁵⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, 1, 171.

⁵⁷ Bkz. Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1, 252.

⁵⁸ Bkz. Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 2, 136.

⁵⁹ Bkz. Ukberî, *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'ân*, 1, 197-254-255-527; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, I, 258; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Masûn*, 1, 545; Muhammed Abdülhâlık Udayme, *Dirâsât li Üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Alsa'a da Matbaası, 1972), 1, 568.

2. *Zarf olmak üzere nasb mahallindedir.*⁶⁰

3. *Haber yerinde de olabilir.* Ebu'l-Bekâ el-Ukberî, “*أَتَى لَهُمُ الذِّكْرَى / Onlar nasıl bundan ibret alacaklar!*” âyetinin i'râbını yaparken bu görüşü câiz görmüştür.⁶¹ Aynı şekilde Ebû Hayyân “*قُلْتُمْ أَتَى هَذَا / 'Bu ne zaman (başımıza) geldi!' mi diyorsunuz?*” âyetini⁶² tefsîr ederken buna işaret etmiştir. Sefâkûsî ise “*...أَتَى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا... / ...onun bize hükümdarlığı nasıl olur!...*” âyetinin⁶³ tefsîrinde, “*أَتَى / ennânın*” nasb mahallinde haber olarak i'râbına cevâz veren kimseyi görmediğini, sonra da bu i'râb söylenmiş olsaydı ne herhangi bir anlamın ne de herhangi bir sanatın imkân dâhilinde olmayacağını belirtmiştir.⁶⁴

3. Nahivcilerin “*أَتَى / Ennâ*” Lafzı Hakkındaki Görüşleri

Nahivciler, “*أَتَى / ennâ*” lafzından genellikle *cezâ/şart bâbında* söz etmişler, ancak onların konu hakkındaki bu konuşmaları çoğunlukla kısa olmuş ve aşağıdaki ana noktalarda düzenlenmiştir:

3.1. Lafzın Türünün Belirlenmesi

Nahivciler, “*أَتَى / ennânın*” *cezâ/şart zarflarından* sayılması husûsunda ittifak etmişlerdir. Sîbeveyh, onun *mekân zarflarından* olduğunu belirtmiş,⁶⁵ nahivcilerin birçoğu da bu görüşe katılmıştır. Bu konuda İbn Yaîş'in şöyle dediğini görürüz: “*أَتَى / Ennâ*”, “*أَيْنَ؟ / nerede?*” gibi kendisiyle soru sorulan bir *mekân zarfıdır*, nitekim Allah (cc), “*أَتَى لَكَ هَذَا / ennâ leki hâzâ'* yani ‘*bu sana nereden (geldi)?*’ buyurmuştur.”⁶⁶

⁶⁰ Bkz. Ukberî, *et-Tibyân fi İ'râbi'l- Kur'ân*, 1, 109; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2, 156; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-Masûn*, 1, 454; Udayme, *Dirâsât li Üslûbi'l-Kur'âni'l- Kerîm*, 1, 568.

⁶¹ Duhân 44/13. Ukberî, *et-Tibyân fi İ'râbi'l- Kur'ân*, 2, 1145.

⁶² Âl-i İmrân 3/165. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 3, 107; Udayme, *Dirâsât li Üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1, 568.

⁶³ Bakara 2/247.

⁶⁴ Bkz. Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-Masûn*, 1, 601.

⁶⁵ Bkz. Sîbeveyh, Ebû Bîşr Amr b. Osmân, *el-Kitâb (Hey'etü Mısırye'l-Âmmeti li'l-Kütüb*, 1975), 4, 235.

⁶⁶ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 4, 110; Cürcânî, *Muktesad*, 2, 1112; Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2, 116; İbnü'l-Habbâz, *el-Gurretü'l-Mahfiyye*, 1, 155; Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, 4, 317.

Nahivciler arasında zarfın türünü belirtmeden bu lafızdan sonra zarflardan birinin geldiğini belirtmekle yetinenler bulunmaktadır.⁶⁷ Aynı şekilde onun *mekân zarfını* gösterdiğine misal getirmekle yetinip bunu açıkça ifade etmeyenler de vardır.⁶⁸

İbn Asfûr (669/ 1270), zarfın türüne işaret etmeden ondan sonra şart zarflarından birinin geldiğini belirtmekle yetinmiştir.⁶⁹ Suyûtî (911/1505) ise genel olarak onu *mekân* gösteren zarflardan biri sayılması görüşünü benimsemiştir.⁷⁰

“*أنى* / *Ennânun*” “*مئى* / *ne zaman*?” anlamında zaman zarflarından olduğunu belirten Sadru'l-Efâdîl (617/1220)⁷¹ ve Ebû Hayyân⁷² ile bu konuda o ikisini takip eden Semîn el-Halebî⁷³ hâricinde; (elimde bulunan) nahiv kaynaklarım arasında, “*أنى* / *ennânun*” zaman zarflarından olduğunu söyleyen hiç kimseye rastlamadım.

Yukarıda belirtilenlere ve nahivcilerin zarf bölümündeki sözlerinden anlaşılana dayanarak şu söylenebilir: “*أنى* / *Ennâ*”, *mekân* zarfına bağlı bir *zarftır* ve ayrıca sonu ve sınırı olmayan *belirsiz zarflardan* biridir⁷⁴.

3.2. Nahivcilere Göre “*أنى* / *Ennâ'nın*” Anlamı

Nahivciler de “*أنى* / *ennânun*” anlamlarını ele almışlardır. Onların yaklaşımı da müfessirlerin lafza verdikleri anlamlardan farklı değildir. Nahivcilerin “*أنى* / *ennânun*” anlamları hakkındaki görüşlerini aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür.

3.2.1. “*كيف* / *Nasıl*?”

Bu mana, nahivcilerin neredeyse ittifakla kabul ettikleri bir anlam olup onlar lafza bu anlamı veren “nahivcilerin şeyhi” Sîbeveyh'in⁷⁵ görüşüne tâbi olmuşlardır. Kendisinden sonra gelenler de bu husûsta onu takip etmişlerdir.

Zemahşerî (538/1144) diyor ki: “*كيف* / *Nasıl*?” zarf yerine geçer. Anlamı ‘*durumulhâli* sormaktır’. (Meselâ) ‘*كيف زيد* / *Zeyd nasıl*?’ dersin, yani ‘o ne

⁶⁷ Bkz. Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktadab* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb), 2, 46; Ebû Bekr Muhammed b. Sehl İbnü's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1996) 2, 159.

⁶⁸ Bkz. Ebu'l-Kasım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâc, *Hurûfu'l-Me'âni* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1984) 61; İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân, *el-Lüma' fi'l-'Arabiyye* (Bağdat: el'Anî Matbaası, 1. Basım, 1982) 227; Cürçânî, *Muktesad*, 2, 1112.

⁶⁹ Bkz. İbn Asfûr el-İşbilî Ali b. Mü'min b. Muhammed, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâc* (Musul Üniversitesi, 1980), 2, 195.

⁷⁰ Bkz. Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4, 317.

⁷¹ Bkz. Sadru'l-Efâdîl, el-Kasım b. el-Hüseyn el-Harezmi, *Teşrihu'l-'İlel fi Şerhi'l-Cümel* (Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1. Basım, 1998), 254.

⁷² Bkz. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2, 156.

⁷³ Bkz. Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Masûn*, 1, 545.

⁷⁴ Bkz. İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 2, 43-44.

⁷⁵ Bkz. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4, 235.

durumdadır?'. 'كَيْفَ / Keyfe' de 'أَتَى / ennâ' anlamı da vardır. '...فَأْتُوا حَزَنَتَكُمْ أَتَى شَيْئًا... / ...Tarlanıza 'nasıl' isterseniz (öyle) yaklaşım...' âyetinde olduğu gibi"⁷⁶ İbn Yaîş'in ifadesi bu anlamdan pek râzı olmadığını îmâ etmiş olsa da, o da aynı görüştedir. Ancak şöyle diyerek görüşüne delil gösterdi: "Kümeyt'in;

أَتَى وَمِنْ أَيْنَ أَبَكَ الطَّرْبُ مِنْ حَيْثُ لَا صَبْوَةٌ وَلَا رَيْبُ

Bu sevinç sana 'nasıl' ve 'nereden' geldi?

Ne gençlik ne de sebep yokken

beytine gelince, onda 'أَتَى / ennânın' 'كَيْفَ / nasıl?' manasında kullanıldığına delil vardır. 'أَتَى / Ennânın', 'أَيْنَ / nerede?' manasına gelmesinin uygun olmadığını görmüyor musun! Zira beyitte (aradaki farkı) vurgulamak için ('أَتَى / ennâ' ve 'مِنْ أَيْنَ / nereden?') tekrar edilmiştir. Kelimelerin farklılaşması durumunda tekrar da uygundur."⁷⁷

Kümeyt'in bahsi geçen beytinde, onun "أَتَى / ennânın" manaları arasında bulunan üçüncü bir anlamını daha zikrettiği anlaşılmaktadır. Ancak İbn Yaîş'in belirttiğine ek olarak, beyitte kastedilen anlam bu değildir. (Söz konusu) O mana, مِنْ حَيْثُ / nereden?" anlamıdır. Bu da müfessirlerin belirttikleri ve fakat nahivcilerin ihmal ettikleri anlamdır. Zira ben nahivcilerden bu anlama işaret eden hiç kimseye rastlamadım. Buna göre Kümeyt'in beytinde yakın anlamlı bu üç kelime de (مِنْ أَيْنَ / أتَى) zikredilmiştir.

3.2.2. "أَيْنَ / Nerede?"

Bu, Sîbeveyh'in⁷⁸ tertîbine göre ikinci anlamdır. Abdülkâhir el-Cürçânî de (471/1078-79) şöyle diyerek bu konuda ona katılmaktadır: "أَتَى تَكُنْ أُنْ / Sen nerede olursan ben de olurum" sözündeki 'أَتَى / ennâ', el-Kitâb'ta yer alan beyitteki 'أَيْنَ / nerede?' anlamında gelmiştir."⁷⁹

فَأَصْبَحْتَ أَتَى تَأْتِيهَا تَلْتَبِسُ بِهَا كِلَا مَرْكَبَيْهَا تَحْتَ رَحْلِكَ شَاجِرُ

(Bu meseleyi çözmek için) 'Ne şekilde' çaba harcarsan harca, onu daha da karmaşık hâle getiriyorsun;

*Artık (bu mesele) iki ayağımı da dolaştırıp durur.*⁸⁰

Diğer nahivciler ise bu anlamı öncesinde "مِنْ / min" harf-i cerri ile beraber (أَيْنَ / أين? şeklinde) zikretmişlerdir. İki anlam arasındaki fark gizli değildir. Meselâ Zeccâc (337/949) "أَتَى / ennâ" hakkında şöyle der: ".../...onun أَتَى يَكُونُ لَهُ وَوَلَدٌ... / 'أَتَى / Ennâ', 'أَتَى / ennâ' hakkında şöyle der: "

⁷⁶ İbn Yaîş, Şerhu'l-Mufasssal, 4, 109; Zeccâc, Hurûfu'l-Me'ânî, 61; Süyûtî, Hem'u'l-Hevâmi', 4, 7.

⁷⁷ İbn Yaîş, Şerhu'l-Mufasssal, 4, 110-111.

⁷⁸ Bkz. Sîbeveyh, el-Kitâb, 4, 235.

⁷⁹ Lebîd b. Rabîa, Dîvân (Kuveyt: 1962), 220.

⁸⁰ Cürçânî, Muktesad, 2, 1112; İbn Yaîş, Şerhu'l-Mufasssal, 7, 42; 4, 111.

nereden çocuğu olur!...' âyetinde⁸¹ olduğu gibi, '*مِنْ أَيْنَ / nereden?*' anlamına gelir.⁸² İbn Yaîş de⁸³ *أَنَّى لَكَ هَذَا / bu sana nereden geldi?*' âyetini delil getirerek bu manayı zikretmiştir. Radyyyuddîn el-Esterâbâdî (688/1289'dan sonra) ise "*أَنَّى / nereden?*" anlamına geldiğini ileri sürer ve şöyle der: "Ancak "*أَنَّى / ennâ*", "*مِنْ / min*" ile birlikte kullanılır. Ya da şu sözde açıkça geldiği gibi:

مِنْ أَيْنَ عَشْرُونَ لَنَا مِنْ أُنَى

Bizim 'nereden' yirmi(adamı)mız olacak, nereden!⁸⁴

Yani "*مِنْ أَيْنَ / nereden?*"

Ya da "*أَنَّى لَكَ هَذَا / bu sana 'nereden' geldi?*" âyetinde takdîren geldiği gibi. Yani "*مِنْ أَيْنَ / min ennâ: min eyne?*"

Ancak "*أَيْنَ زَيْدٌ / Zeyd nerede?*" anlamında "*أَنَّى زَيْدٌ / ennâ Zeyd?*" denmez. Burada "*مِنْ / min*" gizlemek câizdir, çünkü o çekimli olmayan zarflara dâhildir. Ya da onun çekimi "*مِنْ / min 'mdî*" ve "*مِنْ بَعْدَ / min ba'dî*" şeklinde olup bu durumda "*فِي / fi*" gibidir ve zarflarda "*فِي / finin*" gizlenmesi câizdir.⁸⁵

3.2.3. "Hangi Yönden? / مِنْ أَيِّ وَجْهِ"

Ebû Hayyân bu anlama kısaca değinmiştir.⁸⁶ Bu görüşü benimseyen Yahyâ b. Hamza el-Alevî (749/1348) dışında Ebû Hayyân'dan önce ve sonra kitaplarını incelediğim nahivcilerden hiçbirinde bu anlama rastlamadım. Yahyâ şöyle der: "*أَنَّى / Ennâ*" *cihet/yön* anlamındadır. Allah, "*أَنَّى لَكَ هَذَا / bu sana nereden geldi?*" buyurmuştur, yani 'hangi taraftan?' '*أَنَّى تَكُونُ? / Nerede olursun?*' yani 'hangi tarafta olursun?' sözünde olduğu gibi *istifhâm* şeklinde gelebilir. Ya da '*أَنَّى تَكُنْ أَكُنْ / Sen 'hangi tarafta' olursan ben de (orada) olurum*' sözündeki gibi *şart* şeklinde gelebilir."⁸⁷

3.2.4. "Ne zaman? / مَتَى"

Bu manayı Sadru'l-Efâdî,⁸⁸ Ebû Hayyân⁸⁹ ve Semîn el-Halebî⁹⁰ zikretmiş; Suyûtî de şöyle diyerek bu görüşü devam ettirmiştir: "*أَنَّى / Ennâ*", "*مَتَى / ne zaman?*"

⁸¹ En'âm 6/101.

⁸² Zeccâc, *Hurûfu'l-Me'ânî*, 61.

⁸³ Bkz. İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 7, 42; Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, 4, 317.

⁸⁴ Kimseye atfedilmemiş; Bkz. Ebû Zeyd el-Ensârî, Saîd b. Evs, *en-Ne'vâdir fi'l-Lüga* (1. Basım Fatih Üniversitesi) 244; AbdülKâdîr b. Ömer Bağdâdî, *Hızânetü'l-Edeb* (Kahire,1979), 7, 85.

⁸⁵ Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2,116.

⁸⁶ Bkz. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1, 171.

⁸⁷ Alevî, Yahyâ b. Hamza, *el-Minhâc fi Şerhi Cümeli'z-Zeccâc* (Bağdat Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1999) 443.

⁸⁸ Bkz. el-Harezmi, *Teşrihu'l-İlel*,254.

⁸⁹ Bkz. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1,171.

⁹⁰ Bkz. Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Masûn*,1, 545.

istifhâm olarak gelebilir. ‘...فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَيَّ شَيْئُمْ...’ / ...tarlanıza ‘ne zaman’ isterseniz (o zaman) yaklaşın...’ âyetinde olduğu gibi.⁹¹

Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, “أَيَّ / *ennânın*”, “مَتَى / *ne zaman?*” ve “كَيْفَ / *nasıl?*” anlamına gelebilmesi için, ondan sonra fiil gelmesini şart koşmuştur.⁹² Ancak kaynaklarda Radiyyuddîn’in bahsettiği bu şarta atıfta bulunan kimseye rastlamadım. Bu belki de kesret üzere mebnî bir şarttır, kesinlik üzere değil. Bu lafız Kur’ân-ı Kerîm’de yirmi iki yerde *fiilden sonra*, beş yerde *câr ile mecrûrun ardından*, bir yerde de *isimden sonra* gelmiştir. Dolayısıyla denebilir ki, Arapların konuşmasında “أَيَّ / *ennânın*” kullanımı genelde fiilden sonra gelmesi şeklindedir ancak câr ile mecrûr ve/ya isimden sonra gelmesi de mümkündür.

Bunlar, nahivcilerin belirttiği anlamlardır ve onlar bu kelimeyi incelerken müfessirlerin izlediği yolu takip etmişlerdir. Ancak müfessirlerin bu lafzın manasını incelemeleri, nahivcilerin incelemesinden daha geniş ve daha incedir. Belki de bu, onların konuşmalarının önünden ve ardından bâtılın asla gelemeyeceği Kitap’la ilgili olmasından kaynaklanmaktadır.

Buradaki soru şudur: ‘Bunlar yakın ve birbirini tamamlayan anlamlar mıdır, yoksa uyumsuz, birbirinden uzak ve aralarında yakınlık olmayan anlamlar mıdır?’

Bu anlamın nahivcilere göre izini sürenler, konu hakkındaki ilk referansı “أَيَّ / *ennânın*” “كَيْفَ / *nasıl?*” ve “مِنْ أَيْنَ / *nereden?*” anlamına geldiğini söyleyen Zeccâc’ta bulacaktır. Zeccâc, daha sonra konuyla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapar: “İki mana birbirine yakındır, her biri diğerini açıklayabilir. (Nitekim) Kümeyt şöyle söyler:

أَيَّ وَمِنْ أَيْنَ أَبَاكَ الطَّرْبُ مِنْ حَيْثُ لَا صَبَوَةٌ وَلَا رَيْبُ

Bu sevinç sana ‘nasıl’ ve ‘nereden’ geldi?

Ne gençlik ne de sebep yokken.

Burada (“أَيَّ / *ennânın*”, “كَيْفَ / *nasıl?*” ve “مِنْ أَيْنَ / *nereden?*” şeklinde) iki anlama da gelir.”⁹³

Zemahşerî, “أَيَّ / *ennânın*” ile “كَيْفَ / *keyfe*” arasındaki farktan bahsetmiş, “كَيْفَ”nin öncelikle zarf yerine geçip anlamının ‘hâli/durumu sormak’ olduğunu belirtmiştir. “أَيَّ / *ennânın*” anlamı hakkında ise (daha önce geçmiş olan) Bakara Sûresi 223. âyet ile Kümeyt’in beytini delil olarak gösterdikten sonra iki kelime arasındaki farkı izah

⁹¹ Süyûtî, *Hem’u’l-Hevâmi*, 4, 317.

⁹² Bkz. Esterâbâdî, *Şerhu’l-Kâfiye*, 2, 116.

⁹³ Zeccâc, *Hurûfu’l-Me’ânî*, 61.

etmek üzere şöyle söyler: “(Araplar) ‘كَيْفَ / keyfe’ olmadan ‘ائى / ennâ’ ile karşılık verirler.”⁹⁴

Ebû Hayyân'ın, “nahivciler, “ائى / ennâ'nın” genel durumlar için kullanıldığını söylerler.”⁹⁵ derken işaret ettiği husûs dikkat çekicidir. Şunu kastediyor: (ائى / Ennâ'nın) Daha önce geçen (“كَيْفَ / nasıl?”, “مَتَى / ne zaman?”, “أَيْنَ / nerede?” ve “مِنْ أَيِّ وَجْهٍ / hangi yönden?” şeklindeki) manaları özel anlamlarda kullanılmaktadır. (Buna göre) “كَيْفَ / Keyfe” durumu/hâlî sormak için, “مَتَى / metâ” zamanı, “أَيْنَ / eyne?” mekâmı, “مِنْ أَيِّ وَجْهٍ / min eyyi vech” de yönü/trafı sormak için kullanılır. “ائى / Ennâ” ise bu durumlardan herhangi biriyle sınırlandırılmaz, aksine o bunların tümünden daha geneldir. Belki de lügatçiler, müfessirler ve nahivcilerin hepsi nezdinde, (ائى / ennâ'nın) birden fazla anlamı olmasının sebebi budur. Semîn el-Halebî şöyle der: “ائى / Ennâ) Sadece yönleri olan bir husûsu sormak ve haber vermek için gelir. Bu yüzden o; “كَيْفَ / nasıl?”, “مِنْ أَيِّ وَجْهٍ / nereden?” ve “مَتَى / ne zamandan?” lafızlarından daha geneldir.”⁹⁶

Çağdaş nahivcilerden birinin “ائى / ennâ'nın” geçmiş anlamları arasında ayırım yapmak üzere şöyle söylerken belirttiği husûs ilginçtir: “Bu lafız, mekân zarfı olup ‘ائى / sen ‘nereye’ gidersen ben de (oraya) giderim’ örneğinde oldu gibi umûm ifade eder. Öyle görünüyor ki, “ائى / ennâ”, süreli (kalınan) mekân (hakkında soru olan) “أَيْنَ / eyne”den daha geneldir. Çünkü elif alması (kalınan) mekânın genişliğine delâlet eder. “ائى / Ennâ”nın “أَيْنَ / eyne”ye anlam ve yapı bakımında yakın olduğu görülüyor. “ائى / Ennâ”ya “ا / elif”in gelmesi; (onunla söz konusu olan) mekâm sesin uzaktan ulaşabildiği “أَيْنَ / eyne”nin aksine (onunla konu edilen) mekândan geniş ve uzak kılar.”⁹⁷

3.3. Nahivcilere Göre “ائى / Ennâ'nın” Amel Etmesi

“ائى / Ennâ'nın” lafzı, cezâ/şart zarflarından sayılır. Onu taklîl sîgasıyla zikreden Zeccâc⁹⁸ dışında hiç kimse bu görüşe muhalefet etmemiştir. Sîbeveyh'in *el-Kitâb'*ını tahkîk eden Abdüsselâm Hârûn, Asma'î'nin (216/831) “ائى / Ennâ’ ile karşılık veren hiç kimseyi duymadım” sözünü⁹⁹ nakleder, ancak kaynağını belirtmez.

Zeccâc da “ائى / ennâ”yı cezâ/şart harflerinden saymıştır. Alevî bu görüşe yorum yapmamış ancak bu lafzın isim olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰ Batalyevsî (521/1127), Zeccâc'ın ortaya koyduğu görüşe dâir yorum yaparak şunları eklemiştir: “Bu, ortaya

⁹⁴ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 4, 109.

⁹⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1, 171.

⁹⁶ Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-Masûn*, 1, 145.

⁹⁷ Semerrâî, Fâdıl Sâlih, *Me'âni'n-Nahiv* (Bağdat Üniversitesi, 1991), 4, 459-460.

⁹⁸ Bkz. Zeccâc, *Hurûfu'l-Me'âni*, 61.

⁹⁹ Bkz. Sîbeveyh, *Hâşiyetü'l-Kitâb*, 3, 58.

¹⁰⁰ Bkz. Alevî, *el-Minhâc*, 443.

çıkışı mecâz ve tesâmüh (kayıtsızlık) gibi olan bir sözdür. Çünkü bunların hepsi harf değildir.”¹⁰¹ Ben “أَتَى / *ennâ*” yı harflerin içerisinde sayan kimseyi gör(e)medim. Ancak bütün nahivciler onun isim olduğu üzerinde ittifak etmiş durumdadırlar.

Sîbeveyh, Lebîd’in (40-41/660-661) sözünü delil getirerek “أَتَى / *ennânın*” cezâ/şart zarfı olduğunu belirtir:¹⁰²

فَأَصْبَحْتُ أَتَى تَأْتِيهَا تَلْتَبِسُ بِهَا كَلَّا مَرَّ كَبِيْهَا تُحْتِ رَجُلِكَ شَاجِرُ

(Bu meseleyi çözmek için) ‘Ne şekilde’ çaba harcarsan harca, onu daha da karmaşşık hâle getiriyorsun;

Artık (bu sıkıntı) iki ayağını da dolaştırıp durur.

(Sîbeveyh) Böylece “أَتَى / *ennâ*”yı, ‘şart bâbının anası’ sayılan “أَنْ / *in-i şartıyye*” gibi kullanmış ve şart fiili (تَأْتِيهَا) ile cevabını (تَلْتَبِسُ) onunla cezmetmiştir.

Nahivciler arasında Sîbeveyh’ten sonra bu görüşü devam ettirenler vardır.¹⁰³ Meselâ İbn Yaîş, “أَتَى / *ennânın*” “أَنْ / *in*” anlamını da içerdiği için (gelecek zaman anlamı taşıyan) *müstakbel fiilleri* cezmeden zarflardan olduğunu belirtir. O, *muzâri’ fiili* cezmedenleri sayarken, bu konuyu açıklamak üzere şöyle der: “Bunların (yani cezmeden isim ve zarfların) hepsi kendisinden sonra gelen *müstakbel fiilleri* “أَنْ / *inin*” cezmettiği gibi cezmeder. Bunlar “أَنْ / *in*” anlamını da içerdiği için böyle amel ederler. Ancak “أَنْ / *in*” anlamından çıkıp *istifhâm* ve/ya “الذِي / *ellezî*” (ism-i mevsûl) anlamında kullanılırsa, o zaman cezmetmezler.”¹⁰⁴

Burada Ebû Hayyân, “...أَتَى شَيْئًا... / ...‘nasıl’ isterseniz...” âyetini tefsîri sırasında “أَتَى / *ennâ*” şart zarfını ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Öncelikle “أَتَى / *ennâ*”nın *istifhâm* ve/ya şart olabileceğini belirtmiş, şart ifade etmesi durumunda sadece mekân zarfı olabileceğini söylemiştir. “أَتَى / *Ennâ*”daki “فَأَتُوا / *fe’tû*” olduğu görüşüne ise (itiraz edip) bunun düşünme ve inceleme gerektiren bir müşkil olduğunu ileri sürmüştür. Burada “أَتَى / *ennâ*”nın şart olması câiz değildir. Çünkü o mekân zarfıdır ve şart ifade eden zarfa kendisinden önceki âmilin amel etmesi mümkün değildir, zira şart fiili nedeniyle kendisi zâten amel edilmiş durumdadır. Nitekim şart fiili de onun amel ettiği bir kelimedir. “أَتَى / *Ennâ*”nın *istifhâm* olması da câiz değildir. Çünkü *istifhâm* olduğunda “...أَتَى يَكُونُ لِيْ وَلَدًا... / ...benim nereden çocuğum olacak!...” âyetindeki¹⁰⁵

¹⁰¹ İbn Sîd el-Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed, *el-Hulel fi Islahı’l-Halel min Kitabi’l-Cümel* (Bağdat: Dâru’r-Râşid,1980), 274.

¹⁰² Bkz. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3, 58.

¹⁰³ Bkz. Müberred, *el-Muktabad*, 2,46; İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-Nahv*, 2, 159; İbn Cinnî, *el-Lüma*, 227; Cürçânî, *Muktesad*, 2,111; Ebû Muhammed Cemalüddin b. Yûsuf İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesalik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik* (Beyrut: Dâru’l-Fikr), 4, 205.

¹⁰⁴ İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufassal*, 7, 42.

¹⁰⁵ Âl-i İmrân 3/ 47.

gibi sadece kendisinden sonra gelen bir fiille veya “ ائى لك هذا / bu sana nereden geldi?”¹⁰⁶ âyetindeki gibi bir isimle yetinir ve başka bir şeye ihtiyaç duymazdı. Burada “ ائى / ennâ'nın” kendisinden önceki bir âmile muhtaç ve onunla ilgili olduğu ortaya çıkıyor. İstifhâm olarak takdîr edilmesi durumunda, önceki bir âmil onda amel etmez ancak kendisinden sonraki fiil nedeniyle kendisi amel edilmiş olur.

Böylece iki durumda da “ ائى / ennâ” üzerinde önceki bir âmil dolayısıyla amel edil(e)meyeceği ortaya çıkıyor. Bu mesele, düşünme ve inceleme gerektiren müşkil konulardandır.

Açıktır ki, -Allah en iyisini bilir- “ ائى / ennâ” kendisinden sonra gelen cümle dışında bir cümleye daha ihtiyaç duyduğu için şart konumundadır. Ve hâller mekân zarfı olarak kullanılabilir ve mekân zarfındaki hâle benzetilerek onların yerine geçmiş olabilir. Burada cümlenin cevabı mahzûftur ve bu da öncesinin “... ائى شئتم فأتوا... / ... 'nasıl' isterseniz (öyle) yaklaşım...” şeklinde takdîr edildiğini gösterir. Nitekim “ اضررب / اضررب ائى لئيه / Zeyd'i bulduğum yerde döveceğim!” cümlede şartın cevabı hazfedilmiş ve cümle “ ائى لئيه اضرربه / bulduğum yerde onu döveceğim!” şeklinde takdîr edilmiştir.

Ancak 'Ben ' ائى / ennâ'yı gerçek anlamlı zarflardan çıkarıp onu “ كيف / keyfe” gibi umûmî durumlar için (kullanılmak üzere) bıraktım ve onu şart cümlesi gibi başka bir cümleyi gerekli kılar hâle getirdim' dersin; peki “ شئتم / şî'tüm” şeklinde gelen mâzî fiil bir zarf olarak gelmişse hâl(i) gibi cezmlı konumunda mıdır, yoksa Arapların “ اصنع / كيف تصنع / sen nasıl yaparsan ben de (öyle) yaparım!” sözünde olduğu gibi, “ كيف / keyfeden” sonra gelen “ هو / hüve” gibi ref konumunda mıdır?

Cevap, 'ikisi de olabilir'. Fakat açık bir zarf olursa cezm konumunda olması tercih edilir. Bunun sebebi, hallerin zarflara benzetilmesi ve aralarında net bir ilişki olmasıdır. Çünkü “ كيف / keyfenin” aksine her biri “ في / fi” anlamındadır. Çünkü “ كيف / keyfede” cezm bulunmaz. Kim onda cezmi câiz görürse, bunu ancak kıyas ile söylemiş olur. Fiilden sonra gelen ref'in başka bir cümle gerektirdiği, Araplar nezdinde bilinen bir husustur.¹⁰⁷

O takdîrde “ ائى / ennâ”, iki fiili de, şart ve cevap fiillerini cezm eden bir zarftır. Şâirin¹⁰⁸ şu sözü cezmin geldiği yerlerdendir:

خليئي ائى تاتتاني نائيا أبا غير ما يرضيكما لا يحاول

Dostlarım, bu kardeşinize 'ne zaman' gelerseniz gelin,

¹⁰⁶ Âl-i İmrân 3/37.

¹⁰⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1, 171-172; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Masûn*, 1, 545- 546.

¹⁰⁸ Kimseye atfedilmemiş; Bkz. İbn Akîl, Bahâüddîn Abdullah b. Akîl, *Şerhu İbn Akîl* (Kahire: Dâru't-Türâs, 20. Basım, 1980), 4, 31; Sabbân, Muhammed b. Alî, *Hâşiyetü's-Sabbân* (Mısır: Dâru İhyâ'i Kütübü'l- Arabiyye) 11, 4.

Zira onun tek gayesi sizin rızanızı kazanmaktır.

Burada “أَتَى / *ennâ*”, şart fillini (تَأْتِيَانِي) ve şart cevabını (تَأْتِيَا) cezm etmiştir.

Ancak “أَتَى / *ennâ*” lafzı, Kur’ân-ı Kerîm’de cezmedici olarak gelmemiştir. Ben de (bu sebeple) ne Hz. Peygamber’in hâdîslerinde ne de Arapların nesir sözlerinde lafzın bu şekildeki kullanımı üzerinde durmadım.

3.4. [Nahivcilere Göre] “أَتَى / *Ennâ’nın*” İ’râbı

“أَتَى / *ennâ*”, *mekân zarflarından* sayılır. *Mekân zarflarının* hükmü ise, lafzen ya da mahallen mansûb olmasıdır. Nasb âmili ise zarflarla ilgili olan müteallâktır. Buradaki müteallâk ise fiil veya fiil hükmünde olup fiil gibi amel eden müştak kelimelerdir.

Bu lafzın zikredildiği çeşitli nahiv kitaplarına bakan kişi, nahivcilerin çoğunun bu lafzı açık bir şekilde i’râb etmediklerini, sadece geçerken değindiklerini görecektir. Bu değinilerden biri, Ebû Ali el-Fârisî’nin (377/987) “أَتَى / *ennâ*” lafzının şart fiili ile mansûb olduğunu ifade ettiği görüşüdür.¹⁰⁹ Bu görüşe İbnü’l-Habbâz da (756/1356) katılır.¹¹⁰ Onların sözlerinin bağlamından anlaşılan şudur ki, “أَتَى / *ennâ*” şart fiili ile mansûb olan bir *zarftır*. Ancak onlar zarfın türünü belirtmemişlerdir. İbn Harûf da (609/1212) aynı fikri takip etmiştir.¹¹¹

İbn Yaîş ise “أَتَى / *ennâ’nın*” i’râbını açık bir şekilde yapan kimselerden kabul edilir. Çünkü onun “أَتَى / *ennânın*” “İstifhâm hemzesini içerdiği için mebnî olup lafzın son harekesinin *binâ kıyası* üzere sükûn gelmiştir”¹¹² diyerek bunu ifade ettiğini görürüz. O, bu lafzın sükûn üzere mebnî olduğu, yani zarf olmak üzere mansûb olmadığı, bilakis mahallen mansûb olduğu düşüncesindedir. Bu sonuç da zamîrin kendisinden bahsedilene -ki o da “أَتَى / *ennâdır*”- döndüğü ilkesine dayanır. Ancak zamîr bahsi geçen en yakın kelimeye -ki o da “أَيْنَ / *eynedir*”- dönmüşse, o takdîrde bizim için hiçbir anlam ifade etmez.

Belki de “أَتَى / *ennâ’nın*” i’râbını en ince ve açık bir şekilde ilk yapan kimse, Ebû Hayyândır. Çünkü onun şöyle dediğini görürüz: “(أَتَى / *Ennâ*) Şart ve istifhâm harfi manasını içerdiğinden dolayı mebnîdir. O, nasb mahallindedir ve bunun dışında asla çekimi yapılmaz.”¹¹³

¹⁰⁹ Bkz. Cürcânî, *Muktesad*, 2, 1111.

¹¹⁰ Bkz. İbnü’l-Habbâz, *el-Gurretü’l-Mahfiyye*, 1, 157.

¹¹¹ Bkz. İbn Harûf el-İşbilî, Ebu’l-Hasan Ali İbn Muhammed, *Şerhu Cümeli’z-Zeccâc* (Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, 1. Basım), 2, 886.

¹¹² İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufassal*, 4, 111.

¹¹³ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhîd*, 2, 156; Bkz. Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Masûn*, 1, 145.

İbn Yaîş ve Ebû Hayyân'ın sözlerine dayanarak, "*أَتَى* / *ennâ*'nın" iki şekilde i'râb edilebileceğini söyleyebiliriz:

Birincisi: Cezmeden bir *şart ismi* olup sükûn üzere mebnîdir ve *mekân zarfı* olarak nasb konumundadır. "*أَتَى* / *İn-i şartıyye*" anlamını da içermektedir.

İkincisi: *İstifhâm ismi* olup sükûn üzere mebnîdir ve *mekân zarfı* olarak nasb konumundadır. *İstifhâm* hemzesi anlamını da içermektedir.

Buna göre, "*أَتَى* / *ennâ*" çekimli olmayan zarflardandır. Çünkü o ister *şart ismi* olsun isterse *istifhâm ismi* olsun aynıdır ve *mekân zarfı* olarak dâimâ mansûbtur.

SONUÇ

Bu araştırmanın; lügatler, tefsîrler ve nahiv kitaplarında iz süren (bir) çalışma ile "*أَتَى* / *ennâ*" lafzını anlam ve amel etme yönlerinden bizim için açıklığa kavuşturduğunu düşünüyorum.

Lügat sahipleri "*أَتَى* / *ennâ*'nın" üç anlamını zikretmişlerdir. Bunlar; "*مَتَى* / *ne zaman?*", "*كَيْفَ* / *nasıl?*" ve "*أَيْنَ* / *nerede?*" ("*من أين* / *nereden?*")dir. Onlar bu lafzın (kendisiyle karşılık verilen) *cezâ/şart zarflarından* olduğunu düşünmektedirler.

"*أَتَى* / *Ennâ*" lafzı, Allah'ın (cc) kitâbında 28 yerde geçmekte olup müfessirler onun beş anlamını zikretmişlerdir. Bunlar da; "*كَيْفَ* / *nasıl?*", "*من أين* / *nereden?*", "*مَتَى* / *ne zaman?*", "*مِنْ حَيْثُ* / *nerede/n?*" ve "*من أيّ وجه* / *hangi yönden?*" anlamlarıdır.

Bu anlamlar birbirine yakındır ve bu yakınlık bu lafzı yorumlayanların kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Bu yakınlığa rağmen, (söz konusu) bu anlamlar arasında sadece "*أَتَى* / *ennâ*" anlam ve kullanım açısından diğerlerinden farklıdır.

Müfessirlerin görüşlerinden bu lafzın ya *istifhâm ismi* ya da *mekân zarfı* -ki bu baskın görüştür- olabileceği sonucu çıkmaktadır.

Gramerciler, bu lafzın ya *hâl* üzere mahallen mansûb -ki bu baskın görüştür- ya *zarf* üzere nasb konumunda ya da -en zayıf görüş olarak- *haber* konumunda olduğunu düşünmektedirler.

Nahivciler, "*أَتَى* / *ennâ*'nın" kendisiyle karşılık verilen *mekân zarflarına* ekli zarflardan olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Bu lafzın dört manası olduğunu belirtirler: Bunlar; "*كَيْفَ* / *nasıl?*", "*أَيْنَ* / *nerede?*", "*من أيّ وجه* / *hangi yönden?*" ve "*مَتَى* / *ne zaman?*" anlamlarıdır. Bunlar birbirine yakın anlamlardır ancak "*أَتَى* / *ennâ*'nın" anlamı daha geneldir ve o, *yönleri* olan bir işi sormak ve haber vermek için gelir.

Nahivcilere göre "*أَتَى* / *ennâ*" lafzı, "*أَتَى* / *in-i şartıyye*" olarak (da) kullanılır. Ondan sonra gelen fiilin merfû' olduğu ve şiir hâricinde meczûm gelmediği belirtilmiştir.

Nahivciler, “أَنَّى / *ennânın*” iki şekilde i’râb edilebildiğini zikretmişlerdir.

1. “إِنْ / *În-i şartıyye*” anlamını içeren cezmeden bir *şart ismidir* ve *mekân zarfı* olarak nasb konumunda sükûn üzere mebnîdir.
2. İstifhâm hemzesi anlamını içeren *istifhâm ismidir* ve *mekân zarfı* olarak nasb konumunda sükûn üzere mebnîdir.

“وَأَجْرُ دَعْوَانَا أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” / *Son duâmız ‘âlemlerin rabbi olan Allah’a hamdolsun’ demektir*” [Yûnus 10/10].

KAYNAKÇA*

Kur'ân-ı Kerîm.

Alevî, Yahyâ b. Hamza (749/1348). *el-Minhâc fi Şerhi Cümeli'z-Zeccâc*. Thk. Hâdî b. Abdullah Nâci Şemsân, Doktora Tezi, Bağdat Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1999.

Alkame b. Abede (3/625). *Dîvân: Şerh ve Ta'lik Saîd Nüseyb Mekârim*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1996.

Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer (1093/1682). *Hızânetü'l-Edeb*. Thk. Abdüsselâm M. Harûn. Kahire, 1979.

Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd (516/1122). *Me'âlimü't-Tenzîl*. Thk. Hâlid el 'Âk, Mervan Suver. Beyrut: Dâru Ma'rife, 2. Basım, 1987.

Cevherî, İsmâîl b. Hammâd (400/1009'dan önce). *es-Sihâh*. Thk. Ahmed 'İd Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 3. Basım, 1984.

Cürcânî, Abdülkâhir (471/1078-79). *Kitâbü'l-Muktesad fi Şerhi'l-Îzâh*. Thk. Kâzım Bahr el-Mercân. Bağdat: Dâru'r-Râşid, 1982.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf (745/1354). *el-Bahru'l-Muhît*. Beyrut: Dâru İhyâi-t Tûrâsî'l-Arabî, 2. Basım, 1411/1990.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ (209/824). *Mecâzü'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Fuat Sezgin. Mısır: Mektebetü'l-Hancî.

Ebû Zeyd el-Ensârî, Saîd b. Evs (215/830). *en-Nevâdir fi'l-Lüga*. Thk. Muḥammad Abdülkâdir Ahmed. 1. Basım, Fatih Üniversitesi.

Esterâbâdî, Radıyyuddîn Muhammed b. el-Hüseyn (688/1289'dan sonra). *Şerhu'l-Kâfiye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (370/980). *Tehzîbu'l-Lüga*. Kahire: Dâru'l-Masria li't-Te'lîf, 1967.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb (817/1415). *el-Kâmûsü'l-Muhît*. Mısır: el-Bâbî el-Halebî Matbaası, 1952.

* Müellifin Arap alfabesine göre yaptığı alfabetik dizini, biz bugün Türkçe'de kullandığımız alfabe sırasına göre yaptık. Ayrıca TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA) verilerini esas alarak kaynak eser müelliflerinin, hicrî ve milâdî olarak vefât tarihlerini verdik (gev. notu).

- İbn Akîl, Bahâüddîn Abdullah b. Akîl (769/1367). *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. Thk. Muhammed Muhyiddîn b. Abdülhamîd. Kahire: Dâru't-Türâs, 20. Basım, 1980.
- İbn Asfûr İşbilî, Ali b. Mü'min b. Muhammed, (669/ 1270). *Şerhu Cümeli'z-Zeccâc*. Thk. Sâhib Ebu'l-Cenne, Musul Üniversitesi, 1980.
- İbn Âşûr, Muhammed b. et-Tâhir (1879-1973). *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Dâru't-Tûnusiyeye li'n- Neşr.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân (392/1002). *el-Lüma' fi'l-'Arabiyye*. Thk. Hamîd el-Mü'min. Bağdat: el'Ânî Matbaası, 1. Basım, 1982.
- İbn Fâris, Ebu'l- Hüseyin b. Ahmed (395/1004). *Mücmeli'l-Lüga*. Thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan. Beyrut: Müesssetü'r-Risâle,1. Basım, 1986.
- İbn Harûf el-İşbilî, Ebû'l-Hasan Ali ibn Muḥammad (609/1212). *Şerhu Cümeli'z-Zeccâc*. Thk. Selvâ Muhammed Arab, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1. Basım.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemalüddın b. Yûsuf (761/1360). *Evdahu'l-mesalik ila Elfiyyeti İbn Mâlik*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl (774/1373). *Muhtasarı Tefsîri İbn Kesîr*. Thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 7. Basım, 1981.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889). *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*. Thk. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Dâru't-Türâs, 2. Basım, 1973.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem (711/1311). *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbn Sîd el-Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed (521/1127). *Hilel fi Islahı'l-Halel min Kitâbi'l-Cümel*. Thk. Saîd Abdükerîm es-Suûdî, Bağdat: Dâru'r-Râşid, 1980.
- İbn Yaîş, Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî (643/1245). *Şerhu'l-Mufassal*. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb.
- İbnü'l-Habbâz, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hüseyin (639/1241). *el-Gurretü'l-Mahfiyye fi Şerhi'd Dürret'i'l-Elfiyye*. Thk. Hamîd Muhammed el-'Abdalî. Bağdat: el'Ânî Matbaası, 1990.
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl (316/929). *el-Usul fi'n-Nahv*. Thk. Abdülmuhsin el-Fetlî. Beyrut: Müesssetü'r-Risâle, 3. Basım, 1996.

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (671/1273). *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs.
- Kümeýt b. Zeyd (126/744). *Şi'ruhû*. Der. Davûd Sellûm. Necef: Nu'mân Matbaası, 1969.
- Lebîd b. Rabîa (40-41/660-661). *Dîvân*. Thk. İhsan Abbas. Kuveyt: 1962.
- Muhammed Abdülhâlık Udayme, *Dirâsât li Üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: es-Saâde Matbaası, 1972.
- Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd (286/900). *el-Muktadab*. Thk. Muhammed Abdulhâlık Udayme. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl (338/950). *İ'râbü'l-Kur'ân*. Thk. Züheyr Gâzî Zâhid. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1988.
- Râfiû, Muhammed Mahmûd. *Şerhu'l-Hâşimiyât*. Mısır: Şirketü't-Temâdüni's-Sanâi' Matbaası, 2. Basım, 1912.
- Sabbân, Muhammed b. Alî (1206/1792). *Hâşiyetü's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî*. Mısır: Dâru İhyâ'i Kütübî'l-Arabiyye.
- Sadrul-Efâdıl, el-Kasım b. el-Hüseyn el-Harezmî (617/1220). *Teşrihu'l-İlel fi Şerhi'l-Cümel*. Thk. Abdülmuhsin el-Umeyrî. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1. Basım, 1998.
- Semerrâi, Fâdıl Sâlih. *Me'âni'n-Nahv*. Bağdat Üniversitesi, 1991.
- Semîn el-Halebî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf b. Muhammed (756/1355). *ed-Dürru'l-Masûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*. Thk. Heyet, Beyrut: 2. Basım, 1994.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osmân (180/796). *el-Kitâb*. Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. (Hey'etü Mısırye'l-Âmme li'l-Kütüb, 1975.
- Süyûtî, Celalüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr (911/1505). *Hem'u'l-Hevâmi''*. Thk. Abdüssâlim Mükrem. Kuveyt: Darül-Buhûsil-İlmiyye, 1. Basım, 1980.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed (1250/1834). *Fethu'l-Kadîr*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 2. Basım, 2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr (310/923). *Câmi'u'l-Beyân*. Mısır: Bulak, 1. Basım.
- Tabersî, Ebû Alî el-Fazl b. el-Hasen (548/1154). *Mecma'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Hayât.
- Ukberî, Abdullah b. el-Hüseyn (616/1219). *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'ân*. Thk. Ali el-Bicavî. Mısır: İsa el-Bâbî el-Halebî Matbaası, 1976.

Zebîdî, Muhammed el-Murtazâ (1205/1791). *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Mısır: Hayriye Matbaası, 1306.

Zeccâc, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk (337/949). *Hurûfu'l-Me'ânî*. Thk. Ali Tevfîk el-Hamîd. Beyrut: Müesssetü'r-Risâle, 1. Basım, 1984.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer (538/1144). *el-Keşşaf 'an hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.